

Rutger Macklean

Jordbruksreformatorn som började inse skogens värde

FRIEDRICH RUTGER MACKLEAN.

Född den 6 Julii 1742. Död den 14 Januarii 1816.

Anders Mårell 92/96

Rutger Macklean - jordbruksreformatorn som började inse skogens värde

Rutger Macklean är främst känd som en stor jordbruksreformator. Mindre känt är hans syn på skogen och dess skötsel. Macklean var inne på skogsskötsel aspekter som idag utgör stommen inom dagens skogsskötsel. I Mackleans ögon betingade även skog och träd ett ekonomiskt värde. På sitt eget gods, Svaneholm, lät han genomföra sina idéer och upprättade skötselplaner för bönderna. I följande arbete vill jag försöka ge en kort beskrivning av Mackleans skötselidéer och ge en bakgrundsbeskrivning av personen Macklean.

Rutger Macklean

Rutger Macklean var upphovsman till enskiftet, som infördes i Skåne 1803, i Skaraborgs län 1804 och i hela riket 1807. Enskiftet genomfördes senare endast i Skåne och Skaraborgs län, i övriga landet uppgick enskiftet i laga skifte.¹ Enskiftet uppkom efter det att Rutger Macklean hade ärvt Svaneholms gods efter en morbror, översten Gustaf Julius Coyet, 1782. Macklean lät under åren 1783-1784 upprätta en karta över de fyra byar som ingick i Svaneholms gods. Arbetet utfördes av lantmätare Carl Gideon Wadman. Wadman utarbetade en karta över byarna och samlade varje hemmans ägor inom samma område, totalt 73 skiften á ca 40 tunnland. På varje skifte uppfördes en gård, vilket innebar att byarna splittrades och en ökad nybyggnation. Gårdarna byggdes i en speciell stil där lera blandad med halm bildade väggar med hjälp av ett stödsystem bestående av källor och mindre stolpar, makelering.²

Rutger Macklean föddes 27 juli 1742 på herrgården Ström i Bohuslän. Redan vid sex års ålder blev Rutger faderslös. Rutger studerade senare i Lund där han bl a läste latin, tyska, engelska, franska, historia och statskunskap. Studierna vid Lunds universitet resulterade i en juristexamen. Efter studierna tjänstgjorde Macklean bl a som kanslist vid hovrätten i Jönköping och som hovjunkare hos konung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika. Under åren 1770-1781 tjänstgjorde Macklean inom det militära. Därefter var han kammarherre åt prinsessan Sofia Albertina och sedan åt drottning Sofia Magdalena, innan han begav sig till Svaneholms gods.³

Friherre Rutger Macklean var även politiskt aktiv och riksdagsdebut gjorde han 1778, där han invaldes i adelns besvärsutskott.⁴ Macklean tillhörde oppositionen och vid 1786 års Riksdag spelade han en framträdande roll bland oppositionsmännen.⁵ 1789 års Riksdag resulterade i att förhållandet mellan Gustav III och oppositionen försämrades och den 20 februari blev ett tjugotal oppositionsmän antingen arresterade eller tillsagda att inte lämna sina rum, däribland Rutger Macklean. Efter 1789 års Riksdag, och fängslandet, drog sig Macklean tillbaka från sin roll som riksdagspolitiker.⁶ Macklean var en stark anhängare av franska revolutionens idéer och vid 1809-1810 års Riksdag återupptog Macklean sin roll som riksdagspolitiker. I en promemoria bestående av 11 punkter, troligen skriven i anslutning till 1809 års Riksdag, har Macklean skrivit ett förslag till en ny svensk författning. Promemorian är i många stycken en direkt översättning av 1791 års franska författning och franska rättighetsförklaringen 1789. Mackleans punkter har förmodligen inte haft någon större betydelse för utformningen av 1809 års regeringsform, men flera av punkterna överensstämmer med allmänt rådande åsikter inom adeln.⁷ Macklean hade även bestämda åsikter angående skolväsendet. Han inrättade under 1790-talet två skolor i Skurups socken och införde skolplikt för barn från och med sju års ålder.⁸

Svaneholms gods

Svaneholms gods ligger i gränsområdet (sydvästkånska backlandskapet) mellan söderslättis odlingsbygder och Romeleåsens skogsbygder. Slottet ligger idag på en udde i södra änden av Svaneholmssjön. Från början låg slottet på en holme ute i sjön, men Rutger Macklean lät fylla igen vallgravarna under sin tid på Svaneholms gods.⁹ När Rutger Macklean tog över Svaneholms gods 1782, utgjorde godsets areal totalt 6992 tunnland. Den underlydande arrendejorden bestod av 2443 tunnland åker och 1300 tunnland fäladsmark.¹⁰ Skogsmarken bestod huvudsakligen av lövträd. Bok och ek var de dominerade trädslagen med inslag av hassel i vissa områden och i de blötare partierna återfanns al.¹¹ Närmast slottet anlade Rutger Macklean en trädgård som förmodligen fungerade som nytto- och prydnadsträdgård. I angränsning till trädgården fanns en stor kryddgård och en humlegård. Rutger Macklean hade även planerat på att skapa en större park i engelsk landskapsstil.¹²

Jordbruk

Rutger Macklean hade vid Lunds universitet studerat flera språk och i Mackleans bibliotek på Svaneholm är huvuddelen av böckerna om lantbruksteknik på tyska och franska. Det anses även att han gjorde studieresor i lantbruksteknik till England, Skottland, Tyskland och Frankrike.¹³ Hans idéer om lantbruksskötsel influerades troligen av lantbruksteknik i Storbritannien, Danmark och kontinentaleuropeiska länder. Det är förmodligen från något/några av dessa länder som Rutger Macklean fått idén om att enskifta Svaneholms gods och samla varje hemmans skiften inom ett kvadratisk område. Syftet med att enskifta Svaneholms gods var att förbättra villkoren för jordbrukarna, vilket Macklean inte ansåg kunna ske med dåvarande skiftesstruktur, och att "bortlägg oskick, vårdslöshet och oförstånd".¹⁴ I och med enskiftet lät Macklean även avskaffa dagsverksskyldigheten och införa penninghushållning. I samband med skiftet erhöll bönderna dock arrendefrihet under fem år och skattefrihet i femton år.¹⁵ Macklean ansåg vidare att "Jorden är den källa, hvarutur både enskilt och allmänt välstånd härflyter".¹⁶ Dessa idéer stämmer överens med fysiokratismen¹⁷, till vilken Macklean ansågs ansluta sig.¹⁸

Enligt Macklean innefattade åkerbruket fyra huvudregler: (1) Upparbeta jorden väl, (2) Dika henne väl, (3) Gödsla henne väl och (4) Ombyt henne årligen emellan säd och foderväxter. I och med enskiftet kunde varje hemman delas i två lika stora hälften, sädesvång och fodervång. Till skillnad mot gängse jordbruksteknik ansåg Macklean att åkermarken inte behövde vila, ligga i träda. Genom att växla årligen mellan sädes- och foderväxter hävdade Macklean att marken kunde återhämta sig, cirkulationsbruk. Den vila som marken så väl behövde åstadkom, enligt Macklean, genom att sädes- respektive foderväxterna hämtade sin näring på olika djup och att foderväxterna i större grad kunde inhämta näring från luften. På sädesvången odlades råg, vete och korn, och på fodervången odlades klöver, vicker och rotfrukter.¹⁹ I omedelbar anslutning till gårdarna anlades också två hagar, Södra respektive Norra hagen, vilka tillsammans utgjorde två tunnland och från vilka betesdjur utestängdes. Södra hagen användes till trädgårdsodling och i Norra hagen planterades vilda träd.²⁰

I "Lärobok i landtbruket för Skurups socken" redogör Macklean noggrant hur landbruket skall skötas enligt de fyra huvudreglerna. Till de fyra huvudreglerna följer ett "bihang" omfattande 22 punkter. De 22 punkterna behandlar bl a hägnad, boskapsskötsel, olika foderväxter, höstsäde, vårsäde, höbärgning, trädgårdsskötsel, vilda trädplantering och biskötsel. Några av dessa punkter saknas dessvärre, däribland punkterna 14, 15 och 16 vilka bland annat behandlar trädplantering. Värt att nämna är att Macklean förordade att kreatur skulle stallfodras. Genom att optimera foderväxtodlingen och anpassa kreatursbesättningen till vad gården kunde bära skulle betesgången vara överflödig. Boskapsskötselns produktivitet skulle därmed öka tack vare att den kläna betet ersattes med högkvalitativt foder. Mackleans idéer om jordbruksskötsel vittnar om förståelse och insikt om ett uthålligt jordbruk som inte utarmar marken.

"Skogsbruk"

Även om Rutger Macklean ansåg att åkerbruket stod för Rikets och folkets välstånd, betingade skog och träd ett ekonomiskt värde i Mackleans ögon.²¹ I ett arrendekontrakt upprättat mellan Rutger Macklean och åbon Anders Christensson framgår att arrendekontraktets innehavare får böta ett visst antal riksdaler om han inte planterat de träd han enligt kontraktet är ålagd att göra.²² Enligt punkt 10:0 i arrendekontraktet är Anders Christensson ålagd att årligen plantera 25 vilda träd i Norra hagen vilka vid mogen ålder skall kunna utnyttjas för eget behov vid hemmanet. Om kreatur släpps in i Norra hagen "böter Anders Christensson Fem Riksdaler Banko". Att skogen uppbringade ett ekonomiskt värde framgår även av punkt 14:0 i arrendekontraktet. Enligt 14:0 mister Anders Christensson rätten till hemmanet om han själv eller hans tjänstefolk gör åverkan på Mackleans ägor genom skogshygge eller annan trädfällning.

Macklean förordade en typ av skogsskötsel som vi idag skulle hänföra till ståndortsanpassat skogsbruk. Om de tjugofem vilda träd som åbon Anders Christensson var ålagd att årligen plantera (eller frösa) står det i arrendekontraktet att de skall vara "af sådane, som till jordens art och läge bäst passa". Rutger Macklean anlade även beståndsbildande planteringar av åtminstone bok och ek på sina ägor. Om detta vittnar resterna från en bok- och ekskog nordväst om Svaneholmsjön. Skogsplanteringarna antyder att Macklean tagit del av de idéer om skogsbruk som fanns i Europa under den tiden.²³ Att ålägga bönderna skyldighet att plantera träd på sin mark innebar att Macklean ålade bönderna att utföra skogsvårdande åtgärder (en typ av återväxtskyldighet) som skulle säkerställa framtida behov av virke. Att träd planterades på Svaneholms ägor visar att delar av skogsmarksarealen var tvungen att skyddas från bete under en visst antal år. Mackleans idéer om ett uthålligt jordbruk avspeglar sig således även inom skogsbruket. Skogsbruk enligt Mackleans idéer får lov att betraktas som ett uthålligt skogsbruk anpassat till ståndorten utifrån dåtidens kunskaper om olika trädslags växtegenskaper.

Enskiftet medförde en ökad nybyggnation på Svaneholms gods mellan åren 1783-1787.²⁴ Detta måste ha inneburit ett ökat tryck på skogen som virkesförsörjare. Genom att uppföra byggnaderna i en ny stil, makelering, kunde behovet av grovt virke minska och mindre träd kom till användning. Enskiftet innebar även uppförande av nya hägnader och totalt sett ökade behovet av virke under en följd av år efter enskiftets införande. Runt gårdarnas Norra och Södra hagar vilka stängslades skulle även "Pilar planteras, för nödigt Lugn".²⁵

Rutger Macklean betraktade skogens värde utifrån två aspekter. Träden utgjorde råvara till byggnader, stängsel och redskap, och skogen kunde även användas till att höja godsets status. Genom att skapa en park av den befintliga skogen och/eller plantera lämpliga träd kunde godsets anseende höjas. De planer Macklean hade om att skapa en landskapsomfattande park i engelsk stil var ett steg i den riktningen. Macklean får ha ansetts haft som mål att hålla en välskött park omkring Svaneholms slott, där träd utgjorde en viktig beståndsdel. Macklean hade även som målsättning att säkerställa en kontinuerlig tillgång på skogsråvara, där de inhägnade trädplanterarna intill varje gård utgjorde en viktig del. Till detta bidrog också Mackleans målsättning att minska betesdriften. Macklean medverkade således till att bibehålla ett omväxlande landskap med skog, åker och äng om vartannat.

Noter

¹ Forssman, H. (1928). Om skifte och annan jorddelning i by. s. 28, 33. [Ur: Svenska Lantmäteriet 1628-1928. Del II. Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.]

² En kortfattad beskrivning om hur enskiftet gick till på Svaneholms gods finns bl a beskrivet i två likalydande artiklar av Eric Mårtensson. Mårtensson, E. (1969). Rutger Macklean - Jordbruksreformatorn - Skolmannen - Politikern. s. 167-168. [Ur: Skurups och Hassle-Bösarps historia från äldsta tid till våra dagar. (red. A. Erlandsson). Berlingska Boktryckeriet. Lund.] och i Mårtensson, E. (1985). Rutger Macklean 1742-1816. s V-VI. [Inledande kapitel ur: Macklean, R. (1845). Lärobok i landtbruket för Skurups socken. Utgifwen 29 år efter författarens död af Johan Rabbén. Berlingska Boktryckeriet. Lund. (Faksimilutgåva till 200-årsminnet av enskiftet i Sverige. Berlingska Grafiska. Arlöv.)].

³ Waller, S. M. (1953). Rutger Macklean och 1809-1810 års riksdag. En studie över hans politiska verksamhet och åsikter mot idéhistorisk bakgrund. Berlingska Boktryckeriet. Lund. s. 11-14.

⁴ Waller, S. M. (1953). a.a. s. 15.

⁵ Waller, S. M. (1953). a.a. s. 16-21.

⁶ Waller, S. M. (1953). a.a. s. 24-26.

⁷ Waller, S. M. (1953). a.a. passim.

⁸ Mårtensson, E. (1969). a.a. s. 174.

⁹ Mårtensson, E. (1992). Svaneholms slott. Lidbergs. Skurup. s. 13.

¹⁰ Mårtensson, E. (1969). a.a. s. 168.

¹¹ Anteckningar på Concept Charta öfver Sätessgården Svanholms Egor med dess underlydande Skogs- Rå- och Rörs Hemman samt Dagsvärds Torp ... uti Hertigdömet Skåne, Malmöhus Län, Wemmenhögs Härad och Skurups socken Afmätte år 1785 och Delte År 1787 af Carl Gideon Wadman. Lanmäteriets arkiv. Skurup. nr 5.

¹² Johnson, G. (1989). Svaneholms slotts park och trädgårdar - nu, förr och i framtiden. Svaneholm Årsskrift 1989. Wemmenhögs härads fornminnes- och hembygdsförening. s. 16, 20.

¹³ Mårtensson, E. (1969). a.a. s. 170-171.

¹⁴ Macklean, R. (1845). Lärobok i landtbruket för Skurups socken. Utgifwen 29 år efter författarens död af Johan Rabbén. Berlingska Boktryckeriet. Lund. s. 2, 45. [Faksimilutgåva till 200-årsminnet av enskiftet i Sverige. Berlingska Grafiska. Arlöv.]

¹⁵ Mårtensson, E. (1985). a.a. s. V.

¹⁶ Macklean, R. (1845). a.a. s. 1.

¹⁷ Nationalekonomisk lära som hävdade att jordbruket var grunden till allt välstånd.

¹⁸ Mårtensson, E. (1969). a.a. s. 172.

¹⁹ Macklean, R. (1845). a.a. s. 30 ff.

²⁰ Mårtensson, E. (1969). a.a. s. 169-170.

²¹ I Waller, S. M. (1953). a.a. s. 39 hänvisar författaren till en odaterad "Note" där det står att "det aldräförsta och förnämsta medlet til ett Rikes välstånd otvifvelaktigt är Åkerbrukets och lands Culturens uphjelpande".

²² Ett arrendekontrakt omfattande 17 punkter, upprättat mellan Rutger Macklean och åbon Anders Christensson 16 november 1812 över Skurup nr 16, Skuderupsgården, finns att bevittna på Svaneholms museum.

²³ Johnson, G. (1990). Parken och landskapet vid Svaneholms slott. Svaneholm Årsskrift 1990. Vemmenhögs härads fornminnes- och hembygdsförening. Om bok- och ekbeståndet nordväst om Svaneholmssjön skriver Johnson att "En analys av nyligen fällda träs årsringar visar samstämmigt, att träden planterades samtidigt år 1787".

²⁴ Om enskiftets genomförande skriver Johan Rabbén att "Enskiftesförrättningen börjades 1783, och alla hemman, fördelade i halfwa, woro utlagde inom 3 år, och året derpå - 1787 - befunnos de samtliga bebygde". Macklean, R. (1845). a.a. s. III.

²⁵ Arrendekontrakt upprättat mellan R. Macklean och A. Christensson. a.a. punkt 10:0.